

100 let české samostatnosti: Máme, co jsme si sami vybojovali

Podklady k rozhovoru pro časopis Ekonom č. 43 z 25.10.2018, s. 20-25

Vladimír Benáček, FSV Univerzity Karlovy

Revize z 22.1.2025

Moderátor: Josef Pravec

Ekonomická situace Česka v některých ohledech stále připomíná poměry meziválečné republiky. Podle ekonoma Vladimíra Benáčka z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy například tím, že chybějící kapitál je stále nutné nahrazovat levnou pracovní silou. Přesto se domnívá, že se za uplynulých 100 let nemáme za co stydět a že se v budoucnu můžeme dotahovat na vyspělejší evropské země. Asijská tempa to ale bohužel nebudou. Také o tom pojednává tento rozhovor.

Při pohledu na dnešní ekonomickou výkonnost Česka a Rakouska, nebyl z ekonomického pohledu rozpad Rakouska-Uherska chybou?

Z čistě ekonomického, ale i politického hlediska lze rozbití Rakouska-Uherska, respektive vystoupení Česka z jejího svazku, považovat za hodně riskantní krok, jak se ukázalo brzy v krizových situacích v létech 1930, 1938, 1945, 1947, 1948 a 1968, které Česko tvrdě postihly. Tehdejší „czexit-1918“ lze svou konstelací porovnávat s britským brexitem tak, že vznik Československa byl mnohem tvrdším a riskantnějším počinem. České země odcházely z vysoce integrované celní unie (s Zálitavskem), ekonomické unie (v rámci Předlitavska) a měnové unie s 52 milionovým trhem, liberálním protřním a propodnikatelským zázemím. Navíc v běhu své vysoce otevřené ekonomiky z předchozích 40 let průmyslového rozvoje v rámci rakousko-německého prostoru. Například 48% zahraničního obchodu bylo s Německem). Mocnářství se vyznačovalo tehdy zázračným dvouprocentním růstem, přičemž Velká Británie a Francie vykazovaly 1%. Nebýt 1. světové války, české země by potenciálně čekal rozvoj srovnatelný se západoevropskými zeměmi, kam svým geopolitickým zařazením patřily. Výsledek hlasování v „czexitu-1946“ byl už jen zmateným krokem do tmy: do labilního mostu mezi Východem a Západem, a navíc bez Němců. Tuto hrubou strategickou chybu si komunisté nenechali ujít. Následky tohoto dědictví neseme až dodnes.

Na druhou stranu ale nelze pro osamostatnění Československa užívat jen ekonomická hlediska. Monarchie svou válkou spáchala prakticky sebevraždu. Kdyby ji nerozbili Češi s rozhodující výpomocí od vítězných mocností, tak by ji asi zlikvidovali samotní Němci ve Vídni i v Berlíně a Uhersko by také nezůstalo stranou. Národním obrozením zocelení sebevědomí Češi usilovali po roce 1916 v čele s několika výjimečnými osobnostmi o sebeurčení, jakkoli to byl riskantní krok. Za suverenity státu se musí bojovat a to kontinuálně, protože ta nepadá z nebe – a riziko je součástí velkých rozhodnutí. Zahájení války v roce 1914 byla z druhé strany hodně hloupá spekulace Německa ohledně zlomení geopolitického sevření, víceméně imaginárního, tvořeného Británií, Francií a Ruskem.

Ještě k tomu rozpadu před sto lety - na jedné straně daně zůstávaly doma, na druhé ale podniky na území ČSR ztratily tradiční trhy.

Není tomu tak zcela. Politika zrozeného Československa jen navazovala na institucionální rámec monarchie. To muselo projít mnohem menší transformací, než co bylo nutné v roce 1948 nebo 1989. Rozdíly v příjmech z daní byly tehdy marginální položkou – iniciativa byla na straně soukromého podnikání a pro ně jsou klíčové liberální legislativa (ta se flexibilně transformovala) a dostupnost úvěrů, která o málo poklesla. Mohutná Živnobanka mnohému pomohla. Zásadní bylo, že hlavní trhy

Česka směrem na jih a západ se zachovaly. Obchodní bilance byla převážně vysoce aktivní a otevřenost ekonomiky měřená podílem exportů na HDP patřila k nejvyšším v Evropě: 37% v r. 1920 a 33% v r. 1928. V roce 1920 podíl Rakouska na českém vývozu byly 35 procent a u Německa 13 procent, i když objemy vývozu (tj. vnější poptávka) mírně poklesly. Vnější trhy se začaly masově ztrácet až od začátku krize v r. 1929. U Německa k částečné ztrátě trhu došlo po válce díky neuspořádaným monetárním poměrům Výmarské republiky. Ten podíl se neustále navyšoval, jak klesal podíl Rakouska. Podíl obchodu s nynějšími zeměmi OECD byl 91%. Vše se ale výrazně zhoršilo v období 1930-38, kdy v r. 1937 otevřenost ČSR byla jen 20%, protože zvýšení cel a kvót bylo těžko prostupnou bariérou. Zde ty ztráty trhů už značně přispěly k propadu HDP.

Proč vlastně za této situace nástupnické státy přikročily k ustanovení vysokých cel, která vše zhoršily?

Vysoká cla, to je kletba situace světa mezi válkami daná nedůvěrou mezi zeměmi. Zatímco průměrná cla Rakouska-Uherska v krizovém roce 1913 byla 22,8%, Československo v době vrcholné prosperity r. 1927 se chránilo cly s průměrem 31,3% a v r. 1931 dokonce 50%. Vždy o něco vyššími, než to bylo u hlavních obchodních partnerů, v Rakousku, Německu, Francii a Itálii. Jen málo zemí si dovolilo cla v meziválečném období snižovat a spoléhat se jen na svůj měnový kurz. Jak je vidět, na kurz se Československo za takovou celní hradbou až tolik spoléhat nemuselo – potřebovalo mít devizové a zlaté zásoby a ty docílovalo obchodními přebytky. Koruna měla stabilní kurz po 10 let od r. 1923. Pohyboval se v rozmezí 33-34,50 Kč za dolar a vývozci využívali jeho reálného podhodnocení, když pevný kurz koruny nemohl reagoval na Balassův-Samuelsonův efekt, který vlivem překotného československého rozvoje v létech 1923-29 by jinak tlačil na apreciaci. Ke zvratu došlo až v r. 1934, kdy kurz prudce posílil vlivem devalvací ve světě na 24 Kč/\$ a v kritický moment krize ruinoval české vývozy.

Často se říká, že v ČSR zůstalo 60 až 70 procent průmyslu Rakouska-Uherska a že jsme se stali průmyslovou mocností.

Dokonce lze slyšet, že jsme patřili mezi průmyslový výkvět světa. Ve wikipedii „První republika“ se například tvrdí, že ČSR převzala až 80 % celého průmyslu Rakouska-Uherska. Bohužel, zde se pohybujeme jen v oblasti mýtů, které každý stát pro potřeby svého sebevědomí zřejmě účelově šíří. Buďme zde však realisté. Základní otázkou je, zda český průmysl v r. 1918 měl výrazný náskok před Rakouskem. Rakousko, stejně jako Česko, na rozdíl od ostatních částí monarchie, zachytilo opožděnou fázi evropské industrializace zvanou „Gründerzeit“ 1840-1880. Rakousko v r. 1912 bylo zhruba o 12% vyspělejší ekonomikou, než byla česká. Obě ekonomiky procházely poválečnou recesí a byly v r. 1919 zhruba nastejno.

Rakousko, jako české země, mělo vyvinutý průmysl těžby, energií, metalurgie, elektrotechniky, strojírenství (Vídeň, Steyer, Leoben, Linec, Vídeňské Nové Město), chemie (Linec), textilu a potravin. Firmy jako Steyr-Daimler-Puch, Alpine, Voest, Semperit nebo Böhler Edelstahl tvoří páteř rakouského průmyslu až dodnes. Navíc Rakousko mělo vyvinutější sektor služeb (např. finančních a turistických). Lze ale odhadnout, že zhruba 55 procent výkonu průmyslu Předlitavska (tedy západní části monarchie) bylo v českých zemích, hlavně díky průmyslu v Praze, Ostravě, Brně a Plzni. Podíl na celém císařství by pak mohl být odhadem tak 45% - i to je solidní výkon!

Podstatná část ekonomických historiků proto souhlasí s tím, že rozdíly mezi námi v HDP na hlavu v meziválečném období nebyly výrazné. Žádný z ekonomických historiků – např. Maddison, Kaser, Radice, Butschek, Solimano nebo Good – nezařadil Československo r. 1928 na lepší místo ve světě než na 14. – 20. příčku dle reálného HDP na hlavu. Totéž bylo potvrzeno českou publikací šesti historiků vydanou v r. 2000 „Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými

válkami“ (autoři Pátek, Jančík, Doležalová, Jakubec, Kubů a Lacina). Sám jsem si ranking přepočítával pro publikaci <https://benacek.net/hist%20kniha2.pdf> a vyšlo mi podobné řazení.

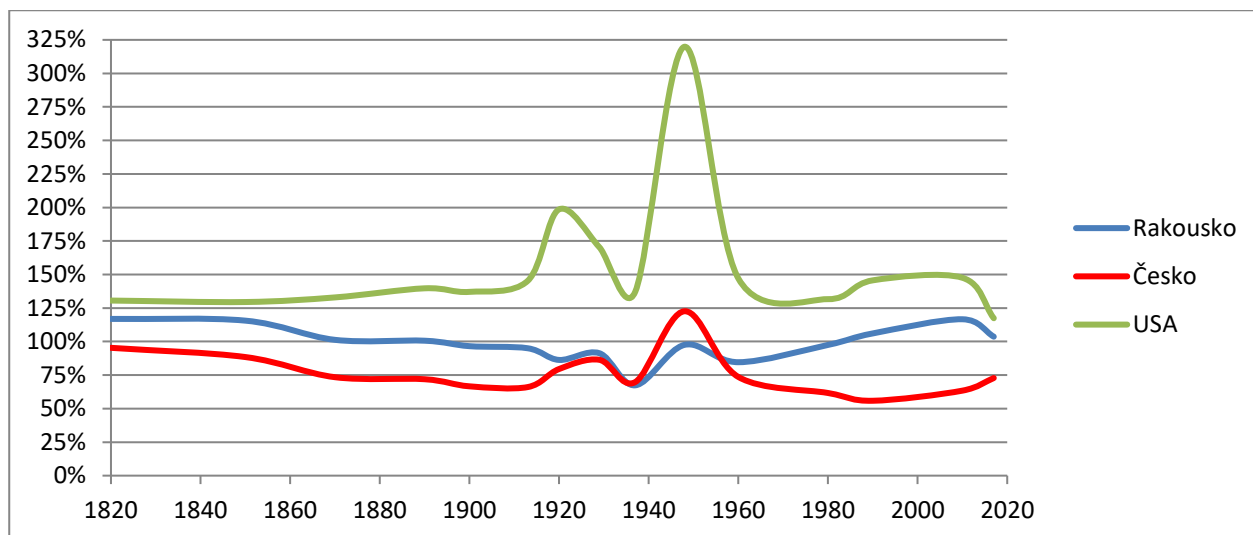
Když operujeme s veličinou HDP, jak výstižná vůbec je?

Koncept HDP se začal prosazovat až na Bretton-Woodské konferenci v r. 1944. Odhaduji, že rekonstrukce HDP v domácí měně před tímto obdobím, jeho převod na stálé ceny a převod do parity kupní síly USA je vystaven statistické chybě nejméně plus minus 15%. Tím pádem rozdíl, i když by Česko (na rozdíl od Československa) v létech 1920 až 1937 nad Rakouskem těsně vedlo v HDP na hlavu, jsou stále v rozmezí statistické chyby. Musíme si ale uvědomit, že v r. 1913 ještě Rakousko nad Českem vedlo, i když co autor, to trochu odlišná kvantifikace o kolik to bylo. Sklon budovat silný průmyslový sektor (na rozdíl od služeb) si Česko, společně s Německem, zachovalo až do r. 2020. Rozdíl je jen v tom, komu se lépe podaří provést jeho zcela neodvratnou transformaci na ekonomiku 4.0 taženou informačními technologiemi. V tom Česko vůči světu zatím zaostává podobně jako Rakousko a Německo. Měla by to být pro nás národní výzva.

Mýtus desáté nejrozvinutější ekonomiky světa v r. 1928 byl založen i na výběru zemí a byl pravdivý jen pokud zemím jako Kanada, Austrálie, Nový Zéland nebo Irsko se upřela suverenita. Nebo Lucembursko či Island se jako malé vyřadí. Pak se dopočítáme i k osmé příčce a nemusíme si ani vybírat z pro Česko příznivějších statistik. Zcela zřejmě bylo Česko (ne ale ČSR) i na vrcholu své slávy v r. 1929 předstiženo v HDP na hlavu USA, Švýcarskem, Nizozemskem, Kanadou, Británií, Austrálií, Dánskem, Novým Zélandem a Belgií. Tam byl výkon zhruba o 30 až 120 procent vyšší. Následuje série zemí, jejichž odhady se dle autorů liší, ale pohybují se v rozmezí plus 25 procent nad daty za Česko až minus 20 procent pod nimi. Začneme rankingem od těch vyspělejších: Německo a Francie a za nimi, Švédsko, Norsko, Rakousko, Argentina, Itálie a Irsko. Česko lze tedy zařadit na 11. až 17. místo. Z dnešního pohledu to je pro nás vysoce důstojné místo. Už proto, že v r. 2017 jsme drželi podle Světové banky 22.-34. příčku v paritě kupní síly a 25.-38. příčku v nominálních dolarech. Opět podle toho, kolik „malých“ bohatých zemí před námi z výpočtu vyřadíme.

Jak tehdy vypadalo srovnání ekonomické úrovně v ČSR se sousedním Německem?

Německo a USA, jsou skutečně dva základní etalony pro srovnávání. Použijme k tomu data z dílny následovníků projektu A. Maddisona v Groningenu. Jak z jejich čísel vyplývá, vývoj Česka, Rakouska a Německa probíhal paralelně už od období napoleonských válek (ne-li od období Marie Terezie, kdy Čechy převzali dědictví výroby ztracené ve válce o Slezsko). Na úspěch Česka ve 20. létech se hlavně zadělalo v období 1848-1913 a vděčí podmínkám v monarchii. Nicméně Německo, také s Bismarckovou pomocí, se vyvíjelo rychleji – v r. 1912 bylo nad námi o 40%, což je přibližně naše současná situace vůči Bavorsku. Nejlépe to ukáže graf, kde se České země, Rakousko a USA poměrují vůči Německu.

Graf relativní pozice HDP na obyvatele Česka, Rakouska a USA vůči Německu, jehož hodnota HDP je fixována na 100%.

Zdroj: www.ggd.net/maddison. Údaje v mezinárodních USD v paritě kupní síly a stálých cenách r. 1990.

Poznámky: Chybějící data byla doložena V. Benáčkem.

V jedné ze tří alternativních verzí Maddisonových dat Česko v r. 1929 předešlo jak Rakousko, tak i Německo.

Úspěch Česka lze zdokumentovat jako ten první, menší, červený kopeček mezi léty 1918 a 1929, kdy jsme se přinejmenším vyrovnali Rakousku, ale i tak jsme zaostávali zhruba o 14% za Německem za Výmarské republiky. Těch skutečně slavných let s famózními tempy růstu mezi 6 a 11 procenty (!) ročně bylo vlastně jen šest. Od roku 1930 následovalo 15 chudých let. Česko dále profitovalo z válečné výroby 1940-45 a rychlé mobilizace poválečné ekonomiky 1945-47. Poté už začal sesun z kopečka až do r. 1992.

Ještě k první republice – šlo vůbec o českou ekonomiku? Co tu vlastně bylo opravdu české?

Otázkou je, co míníme slovem „český podnik“. Jsou to vlastníci, kteří jsou občany Česka? Nebo vlastníci etnicky české národnosti? Nebo je určujícím původ většiny dělníků? Nebo je to český kapitál, který vlastní v podniku kontrolní balík akcií? Pokud bychom trvali na české etnicitě vlastníků, tak zhruba 40% průmyslu a 43% dělníků Česka příslušelo k Sudetám zabraným v r. 1938 Německem a kde ve skutečnosti bylo jen málo skutečně českých podniků. Škodovka v Plzni i Mladé Boleslavi patřily spolu s Avii francouzskému zbrojařskému koncernu Schneider. Ringhofferové se také za Čechy moc nepovažovali, podobně jako geniální vynálezci Hans Ledwinka, Ferdinand Porsche a Viktor Kaplan. Byl zde také silný židovský kapitál, který reprezentovali nejen bratři Petschkové, Jiří Waldes, Rudolf Jelinek nebo ČKD vedené Emilem Kolbenem, ale i množství menších podniků, zejména na Moravě. Této skupině ale nacionalismus nepřekážel a byli integrováni i s českým bankovním kapitálem, například Živnobankou. Českou podnikatelskou obec by pak představovali například bratři Baťové, Jaroslav Preiss, František Křížík, F. Janeček, Arnošt Rolný a Jan Nehera. Z tohoto předpojatého úzce etnického pohledu by čistá česká ekonomika byla spíše jen průmyslově-agrární minoritou. Podniky s etnicky českými vlastníky vytvářeli maximálně třetinu celkové průmyslové výroby.

Z globalizovaného moderního pohledu je tento přístup náhledu zcela zcestný – na ekonomiku ČR se musíme dívat transnacionálně. Jednalo se přece stále o Československo. Německé a židovské kořeny československé prosperity jsme v létech 1938-1946 ztratili, jakož jsme i ztratili přítomnost v druhé desítce zemí seřazených podle HDP na obyvatele. Až po roce 1997 jsme se začali vracet do

„normálu“. Nyní zahraniční vlastníci kontrolují čtvrtinu českých firem a zhruba polovinu kapitálu. Je zajímavé, že noví zahraniční vlastníci, co do počtu subjektů, ne do síly kapitálu, přicházejí hlavně z východu: vedou Rusové, následovaní Slováci a Ukrajinci. Až ze nimi jsou Němci, Britové, Rakušáci a Američani s jejich menšími počty, ale zato s rozhodující silou kapitálu. V současné době zahraniční kapitál zaměstnává 35% pracovníků podnikové (nestátní) sféry a produkuje skoro 50% jejich přidané hodnoty. U zpracovatelského průmyslu to je kolem 60%, přičemž jejich produktivita práce je oproti domácím podnikům téměř dvojnásobná. Všechny tyto prvky byly už nějak přítomné v ČSR mezi válkami. Nihil nove.

Česká však rozhodně byla Živnostenská banka.

Živnobanka s J. Preissem v čele byla skutečně fenomenálním českým esem, které mělo kapitálovou vlastnickou účast v téměř polovině československého průmyslu. Oligarchický charakter politiky první republiky však přinejmenším reprezentuje nejen propojení Preisse s Aloisem Rašínem, ale také tandem šéfa Škodovky Karla Loevensteina a národohospodáře Karla Engliša. Nebo dvojice bratří Baťů. Ti v podstatě ekonomickou politiku ČSR určovali. Jednoduše, zde má Česko na co navazovat, kde velkým hráčem ke například ČEZ.

Byla Rašínova deflační politika přínosem a nebrzdila modernizaci domácích firem?

Tuto politiku kritizovali například Tomáš Baťa, Josef Macek a Karel Engliš, kteří prosazovali otevřenost ekonomiky. Rašín byla prodloužená ruka magnáta Jaroslava Preisse, který vybudoval Živnobanku na možnosti manipulovat legislativou a monetární politikou v létech 1918-1925. Současně byl efektivní protiváhou K. Engliša, ministra financí. Deflační politika první poloviny 20. let spolu s agrární reformou byly něco jako naše privatizace počátku 90. let. Vedly také ke vzniku fenoménu fúze soukromého podnikání se státní politikou. Deflační politika byl politický projekt napomáhající držitelům oběživa po jeho prvotní redistribuci při kolkování a nacionalizaci. To umožnilo si vzít v březnu 1919 „zpět“ 34% oběživa, které nebylo okolkováno, a vložit ho do silné polostátní banky. Těch 34 konfiskovaných procent monetární báze, spolu s agrární redistribucí, to byl geniální Rašínův tah. Deflace byl jen jeho důsledek – takový „by-product“, možná i nechtěný, protože táhnul ekonomiku do recese. Živnobanka dala základ tomu, aby český kapitál mohl konkurovat německému kapitálu. Český kult deflace a národní „silné“ měny je silný mezi laickou veřejností dodnes a v Rašínově případě se podepsal na poklesu HDP o 8% a 4% v létech 1920 a 1922. Podporou spekulací na posilování měny pomocí zahraničních půjček (kurz zpevnil z 86 na 32 Kč za USD, zatímco ceny klesly o 40%) vytvořil legendu koruny jako ostrova měnové důvěry v Evropě. Až s uvolněním této politické brzdy v r. 1923 se ekonomika zázračně rozjela.

Nicméně světová hospodářská krize dopadla na Československo neobyčejně tvrdě.

HDP se propadl o 21% a průmysl o 42%. Obchodní integrace s okolními zeměmi kolabovala, keynesovská intervence vlády neexistovala a vyostřily se spory Čechů se všemi národnostními menšinami, které se cítily být postižené více. Je jen otázkou, jak by Česko fungovalo nadále i bez války, když proti němu politicky vystupovali téměř všichni sousedé. Slabost československého státu se v krizi odhalila až na dřevě. Z prodloužené krize zemi vyvedla až světová stabilizace a zbrojní výdaje na obranu po r. 1935. I když ze zbrojení se prosperita zrodit nemohla, v r. 1938 jsme přece jen měli šanci se dostat na úroveň roku 1929.

Jako protikrizové opatření na podporu exportu vláda v roce 1934 - stejně jako nedávno ČNB - přikročila k devalvaci koruny - pomohlo to?

Fetiš stabilní měny a jejího kurzu přetrval od r. 1923 až do první kosmetické devalvace o 8,3% v r. 1934, kdy ekonomika byla v hluboké krizi a ostatní země vesele devalvovaly, čímž koruna nakonec de facto jen posílila o 41%. Ani druhá devalvace z r. 1936 o 19% nic podstatného nevyřešila, čímž ČSR

na zahraniční ekonomické vazby vlastně rezignovala a soustřeďovala se na domácí obranu před Německem. Až v r. 1945 se relace napravily devalvací Kčs o 76 % vůči zlaté paritě USD z r. 1936.

Lze nějak číselně vyjádřit, co pro zdejší ekonomiku znamenal Protektorát?

Nadekretovaná výrobní povinnost pro Říši znamenala nejdřív 5% pokles z šoku okupace a postupný vzestup tak o 6% nad úroveň roku 1939. Kurz koruny vůči říšské marce byl účelově podhodnocený tak o 35-55%, aby Protektorát měl tendenci vše vyvážet a nic nedovážet. Exportní přebytky šly na účet nikdy nesplaceného dluhu Říšské banky. Ten byl ve skutečnosti financovaný jen tiskem českých peněz, které nebylo za co utrácet. Německo současně vyrábělo až 45 tun českých zlatých rezerv. Odhad přímých ekonomických ztrát jde až ke dvěma HDP Česka v r. 1937. V tom nejsou započtené ztráty na životech a ze zpozdilého válečného bombardování (např. obou Škodovek nebo rafinerie v Záluží), které však zemi nepoškodilo tak, jako jiné státy.

Jaký zlom představovalo poválečné znárodnění?

Bylo jen předzvěstí větších kalamit, ke kterým se režim odhodlal. Bylo to výsledkem ztráty mezinárodního sebevědomí a ztráty víry v podnikatelský kapitalismus, které byly vytěsněné pěti sny: o slovanském (tj. sovětsko-ruském) souručenství, autarkní soběstačnosti, marxistickém egalitářství, ozdravné síle komunistického kolektivismu a racionalitě přerozdělovacího státu. Jak se ukázalo, žádný z nich moc nefungoval. Nebyli jsme s tím ve světě ani zdaleka jediní. Přitom poválečné roky byly pro nás obdobím mimořádně příznivých příležitostí k lepšímu prosazení se mezi světovou dvacítkou. A to i přesto, že ztráty 3 milionů Němců a národní elity spolu s 340 tisíci obětí války byly bezprecedentní a vedly k poklesu HDP o 15 %. Není třeba hledat viníky v zahraničí. O demokracii a kapitalistickou prosperitu se lidé připravili sami masovou podporou idey komunistického ráje, což byl unikát. S ním začal graduální sestup, ze kterého se země vymanila až po tržní stabilizaci v r. 1992, respektive 1999.

Ekonomika za komunistů podle dobových "materiálových" statistik prudce rostla, přesto čím dál víc zaostávala za vyspělými státy. Někdy se to přičítá tak zvané ocelové koncepci.

Není třeba vinit strojírenství a hutě, jakákoli odvětvová orientace by vedla k témuž. Problém byl v systému, který zbavil lidi podnikatelského ducha, iniciativy a nezávislosti na státu. Navíc účelově systematicky křivil tržní informace, ceny statků, práce a peněz tak, aby ve vyvolaném chaosu nezbývalo než se spoléhat na byrokracii. Ta už hledala své vlastní cíle, např. korupci nebo vyhýbat se riziku nesplnění plánu. Vzpomeňme si jen na koeficient VRCV (vnitřní reprodukční cenové vyrovnání), humorně nazvaným „cvrček“, který korigoval oficiální kurz volných měn v rozmezí 150 až 275 % a k tomu stovky korekčních koeficientů takzvaných „cenových přírážek a srážek“ pro každý typ výrobku jiných, na „převoditelný“ rubl, který nikdy skutečně převoditelný ani nemohl být, jakož i na absurditu tuzexové paralelní měny zvané „bony“. Země žila prakticky v ekonomické slepotě byrokratické manipulace. Toto dědictví státního nepotismu se z mysli lidí těžko odstraňuje.

Sami komunisté se často zmiňovali o tom, že extenzivní růst jim docela šel a někteří experti i dnes uznávají, že prvních dvacet let domácí tempa růstu byla vyšší než na Západě.

Práci svalů v polovojenské ekonomice lze vždy uvést do nějakého druhu pohybu. Co však vyrábí, je jiná věc. K čemu nám bylo 15 milionů tun stále nedostatečného železa, když jsme jím nebyli schopni uspokojit potřeby lidí a v zahraničí bylo neprodejné a jen vybáratelné v naturální směně na příkaz? Podobně to bylo s výrobou pro výrobu u cementu, elektřiny, uhlí, terénních aut a tanků. Navíc kritérium tržní efektivity ani nešlo použít. HDP je věrným ukazatelem ekonomické výkonnosti jen v tržní ekonomice. V příkazovací ekonomice měří jen stíny kvantity a na kvalitu se nepřihlíží. Úpadek

výroby lépe měřil HDP dělený tržním, např. černým kurzem. Ten by pak naznačoval při porovnání růstu HDP v dolarech v letech 1950 až 1993 negativní tempa, tedy propad. Podobně pokud by se u převodu HDP na stálé ceny a paritu kupní síly použily věrohodnější etalony cen a kvality, a nikoli například konverze typu 1 embéčko = 1 mercedes, jak to provedl David Good ve studii z roku 1996. Pak by průměrný růst za období 1950-1995 byl jen 1,6%. Postavení vědy, techniky a inovací v příkazové ekonomice zůstávaly cizorodým prvkem. Jeho změna bez ustavení kapitálových práv a soukromého majetku není možná. Jinak incentive politické redistribuce dominují nad incentive kreativity.

Jak hodnotit pokusy komunistických ekonomů o reformy? Ota Šik v roce 1968 sliboval, že do nějakých osmi či deseti let je možné dohnat vyspělou Evropu.

Z dnešního pohledu byl Ota Šik hodně nedůvěryhodnou osobou. Neměl ani politickou, ani mentální sílu, aby v reformách zařadil do živého a připustil existenci soukromého vlastnictví a podnikání pro zisk ve velkém. I morálně na to neměl. Svou kariéru v r. 1949 nastoupil likvidačním stalinistickým výpadem na 62-letého ekonoma a sociálního demokrata Josefa Macka, který ho erudicí národohospodáře výrazně převyšoval. Jeho sliby, podobně jako sliby Valtra Komárka o 21 let později, neměly opodstatnění. Potenciálně by se ale časem mohli českoslovenští reformisté dobrat ekonomické filozofie reformisty Teng Siao Pinga v Číně. Jeho nečekané reformy sice už probíhaly od r. 1979 a to víceméně vlažným tempem sovětských reforem, ale sílu nabraly najednou v r. 1987, kdy se rozběhl přechod k „socialistické tržní ekonomice“. Jinými slovy ke komunistickému polootevřenému státně-privátnímu kapitalismu – jakkoli každé z těchto slov zavání antagonismem. Mimochodem, otcem tohoto systému je do značné míry nejslavnější socialistický ekonom János Kornai z Maďarska, který Tengovi radil. Tento systém v Číně podivem funguje až dosud, včetně Vietnamu. Umíme si vůbec představit, že by se sovětské satelity dobrali svými reformami takového hybridu už počátkem 70. let a jejich ekonomiky by začaly růst tempy 6-10% ročně? Myslím si však, že čínský systém je (naštěstí) mezinárodně nepřenositelný. Sověti by ho stejně udusili v zárodku.

Nezasloužili se komunisté alespoň o ucházející infrastrukturu? Nebo o industrializaci Slovenska?

Tyto zásluhy se všem totalitám přiznat mohou, protože na taková klíčová strategická rozhodnutí v oblasti veřejných statků má centrální plánování nástroje a růst byť i jen ve výši 1,6% k tomu prostor nabízel. Rakousko však ve stejné době rostlo tempem 3,7% a vybudovalo se tam mnohem více. Rakousko nám od r. 1960 až dodnes uteklo z dosahu. A Slovensko se zátěže nevhodné industrializace muselo po r. 1989 zbavovat namáhavěji než Česko. Dále je nutné vidět rozsáhlé ekologické škody, které za sebou plánování nechalo a vysokou podinvestovanost většiny infrastruktury a domů.

Reformy, které přišly po roce 1989, podle mezinárodních statistik srazily na několik let celkový ekonomický výkon. Byl transformační propad nutný?

Každý systémový šok má své transakční náklady. Aby se vybudovalo něco nového, něco starého se musí zrušit. Na tržní systém přecházelo 33 komunistických zemí. Jen u Číny a Vietnamu nedošlo oficiálně k poklesu. Z tohoto pohledu byl náš pokles za roky 1990 až 1992 o 13 až 22 procent celkem mírný a krátký. Bylo by naivní tvrdit, že jak struktura ekonomiky, tak její neefektivnost zabudovaná do strojů, budov a myslí lidí, se daly konvertovat bez nákladů. To jsou zákony kreativní destrukce, kde zpočátku přírůstek ze zlepšení je menší než úbytek z destrukce. Otázkou je, zda jsme se mohli vyhnout recesím 1997-98 a 2009-13 a s nimi i ztrátě důvěry občanů v podnikatelské elity a politiku. Nebo zda se gradualistický přístup aplikovaný v rozvojové Číně dal použít i u nás. Zatím žádná země, kromě Vietnamu, se o to nepokusila. Zřejmě to ani nejde.

Proč ale na rozdíl od nás raketově rostla Jižní Korea?

Historie s Jižní Koreou je komplikovaná. Po válce v r. 1953 Korea začínala jako jedna z nejchudších zemí světa a ani neměla na čem stavět jako my v r. 1945. Od r. 1961 však její růst přetrvával vojenské diktatury, centrální plánování, státem řízený kapitalismus, až došel k tržní transformaci 1981-96 a otevření se světu. Ještě v devadesátých létech jsme s Koreou ve výši HDP na hlavu drželi krok. Nyní je Korea před námi téměř o polovinu (v nominálních USD). Na rozdíl od nás totiž vsadila na školství, vědu, výzkum, kult podnikatelství a boj s korupcí i v realitě, nejen v proklamacích jako je to u nás. Zásadní rozdíl byl rovněž v tom, kým byla transformace tažena. Naše vládní výdaje na HDP za období 1993-2015 byly v průměru 43%, zatímco v Koreji to bylo jen 31%. To je diametrální rozdíl v kvalitě. V Koreji změny táhl soukromý sektor a vládní sektor mu asistoval. V r. 1998 byla Korea tvrdě postižena krizí s poklesem -6%, na níž hned kontrovala následným růstem nad 10%. Od té doby se její tempo zmírňovalo až na současnou „českou“ úroveň kolem 3,5%. Korea je světový leader v elektronice, elektrotechnice, autech, textilu a oceli, což je podobný profil, jako máme my, ale s výraznějšími vazbami na služby vysokých technologií. Korea je vysoce otevřená investicím a obchodu se střední Evropou. Lze se od ní v mnohém poučit. Chtěli by to ale naši lidé?

Stejně se občas o začátku 21. století mluví jako o českém ekonomickém zázraku. Je takové označení na místě?

Lze si to vyložit tímto způsobem, pokud s roky rozkvětu 2000-2008 zůstaneme v dimenzích malých českých poměrů. Navíc to unese i srovnání s českými léty 1923-29 jak rozvojem, tak svým koncem, protože u obou následovalo období stagnace. Dalších pět let vzestupu před covidem nám zpočátku nalil mírný optimismus, ale ten cyklus zase skončil. Narazili jsme na bariéru nedostatku pracovníků a přebytku regulátorů, přístup k úvěrům se zhoršuje a kurz tíhne k posilování. Léčba Koreou by seděla: osvobodit podniky od břemene státních ingerencí, napomáhat internetizaci a robotizaci tím, že jim nebudeme překážet. A místo gulášů zdarma začít brát školství a malé podnikání vážně. Podobně je nutné vzít vážně erozi EU a neschovávat se za iluze výlučnosti, specifčnosti a paranoie vedoucí ke nekooperativnosti vůči ní. Bohužel, nemůžeme republiku přenést od Vltavy někam za Nový Zéland, ale musíme se smířit s těmi sousedy, které už máme přes 1000 let. Teorie gravitace platí i v ekonomii, politice i kultuře: jejich tělesa (tj. aktéři) se přitahují (tj. mají si co říct, či vyměnit své materiální a duchovní statky) v nepřímé úměře k jejich vzdálenosti a v přímé úměře k jejich velikosti země. Měli bychom si proto hlídat v první řadě vztah k Německu a pak k Polsku, a mít ho stejně dobrý, jako je náš vztah ke Slovákům. Až pak si můžeme opečovávat vztah k Brazílii, či Pákistánu.

Doženeme někdy naše sousedy, Německo, nebo ono v úvodu zmíněné Rakousko?

Už pohled na výše uvedený graf s relativním růstem vůči Německu nám říká, že dohnat a předejít USA by byl historický hit, jak se to například povedlo Irům nebo Švýcarům. Za konstelace jakéhosi nového národního obrození, změny priorit a způsobu uvažování o tvorbě hodnot, by mohlo být reálné dohnat naše jižní i západní sousedy. Nejdříve v HDP na hlavu v paritě kupní síly (ztráta 20%) a až s velkým zpožděním v HDP na hlavu v nominálním kurzu (ztráta 43%). Leží to převážně na bedrech našich mileniálů. Musíme přejít na trajektorii nové transformace, našetřit na její bilionové investice a k tomu přizpůsobit pracovníky. Až to nám bude schopno přiměřeně hodnotit reálný kurz (např. na 20 Kč/€) a navýšit průměrné mzdy (např. na 2 500 € měsíčně). Za tím tudíž stojí investiční transformace, která musí být vedena podnikatelským duchem – to je spontánní iniciativou lidí v čele se soukromými podnikateli, velkými a také i těmi nejmenšími. To by mohlo trvat tak 15 let.

Je tu něco, co je za uplynulé století v naší ekonomice konstantní? A čemu se tedy vyvarovat?

První je syndrom nestability. Česko za posledních 100 let prošlo nejméně deseti negativními výkyvy,

kteře měly podobu politické krize, či ekonomické recese, z nichž bylo pět vážných (1930, 1938, 1939, 1948, 1968). Je těžké posoudit, zda jsme se s jejich následky vypořádal i hůře, či lépe než v jiných zemích. Ne však všechny problémy byly čistě dovezené zvnějšku. Mnoha z nich jsme mohli čelit lépe a určitě bychom je sami neměli prohlubovat oportunistickou poddajností.

Druhým pozorováním je opakování jistých systémových, či spíše behaviorálních přešlapů. Například Česko, už z důvodu své geografické polohy a velikosti ekonomiky, plus že se z faktorových vybaveností může výrazně opřít jen o lidský kapitál, se musí profilovat jako vysoce otevřená ekonomika. Je chybou se tomu bránit. Například nenavázáním lepších vztahů s Polskem za první republiky, se Západem po válce, odmítáním Evropské unie a eura. Otevřenost je zdroj příležitostí a ne katastrof. Je paradoxem, když se společnost v přirozeně vysoce otevřené ekonomice nechává strhnout k uzavírání se do sebe a hledání nepřítele zvnějšku.

Dále se opakuje záměna následku za příčinu, a to při iluzích, že k prosperitě národa vede nadhodnocená koruna a že se tak dá bohatství číselně naprogramovat.

Česko bylo od začátku 20. století kapitálově méně vybavené než země západní Evropy. Proto se vždy muselo spoléhat na disponibilnější ruce dělníků a jejich přirozeně nižší mzdy. Když už za komunistů se země fyzickým kapitálem pracně převybvavila, byl to neefektivní kapitál, který se stejně musel nakonec nákladně skartovat. Podvybavenost pracovníků kapitálem trvá až dodnes. Například u zpracovatelského průmyslu je naše průměrná vybavenost kapitálem na pouhých 43-48% úrovni v Rakousku nebo Německu. Tuto otázku se blíže zabývám v publikaci https://benacek.net/Ceske%20Mzdy%20Benacek_11%202018.pdf

To vysvětluje naše současné nižší mzdy, než to je u zemí lépe vybavené kapitálem. Rovněž dál u nás musíme ještě dlouhou dobu tolerovat tendenci mít dolarovou hodnotu HDP v nominálních hodnotách výrazně nižší než HDP v paritě kupní síly, na rozdíl od bohatších okolních zemí. To také svědčí o nutnosti mít kurz podhodnocený vůči teoretickému kurzu cenové parity.

Nebezpečným stereotypem je také představa, že prosperitu zajišťuje stát, místo aby k ní přispíval každý sám. Prosperita není primárně nárok na konzum a přerozdělování majetku, ale nutnost tvůrčí práce u co největšího počtu lidí. Ti musí mít prostor ke svému uplatnění, což znamená dát volnost individualismu a schumpeterovskému inovátorství v podnikání. Naš přetrvávající kult byrokracie je toho pravým opakem.

Je téměř příznačné, že právě na byrokracii si nejvíce stěžují domácí podnikatelé.

Rozvoj malých a středních podniků si zasluhuje neméně péče, než kolik se dostává mamutím korporacím. Ty velké ovšem skýtají větší politické dividendy, což v Česku bylo cestou ke korupci a skandálům a chápání politiky jako oportunistické mocenské manipulace. Česko má ve vytváření mocenských klik a intrik s byznysem dlouhou tradici.

Když to shrneme: jak si republika za 100 let vedla?

Těch zlatých let prosperity bylo u nás ze sta jen tak dvacet. A po většinu času se o ně musel svádět zápas s často až sveřepou iracionalitou, například nacistickou nebo komunistickou. Nicméně, ten zápas nakonec nebyl marný a Česko si udrželo jistý dobrý standard. Nejsme sice dnes ekonomickou první ligou, jako jsme jí nikdy nebyli, ale nemáme se za co až tolik stydět. Na mnoho věcí můžeme být právem hrdi. Být v současnosti v objemu výroby na hlavu a počítané v paritě kupní síly na 76 až 80 procentech úrovni Německa, i když si za to musíme platit mnohem nižší nominální mzdy, je značný úspěch. Už protože průměr za uplynulých 100 let představuje 76 procent ekonomické úrovni Německa a jsme stále na vzestupu z původních 56 procent v roce 1990. Jsme tedy už blízko tomu být tam, kde jsme byli v dobách slávy. Škoda, že nás tento fakt nemotivuje k ještě lepším výkonům, podobně jako sportovce. Máme jen to, co jsme si sami vybojovali, což bude platit i nadále.

